

PŘEHLED LITERATURY

POLSKÉ HISTORICKÉ ČASOPISY V ROCE 2016 O MODERNÍCH DĚJINÁCH

V tomto přehledu přinášíme informaci o tom, co psaly polské odborné a populárně vědecké časopisy o domácích a světových dějinách od roku 1939 do současnosti, a to v roce 2016.

První číslo časopisu *Dzieje Najnowsze* přineslo studii profesora Ústavu politických studií Polské akademie věd Gregorze Motyky o volyňském zločinu v roce 1943. Autor uvádí, že na radikalizaci členů Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) měly velký vliv německé represe vůči Židům, kterých se aktivně zúčastnila ukrajinská pomocná policie. V roce 1942, kdy zmizelo z Volyně 150–200 tisíc Židů, vedení banderovské frakce OUN přijalo rozhodnutí o tvoření partyzánských oddílů, které měly přistoupit k válce s Němci, Sověty a Poláky. Poslední z nich měli být pod hrozbou smrti vysídleni. Antipolská akce začala v únoru 1943, kdy oddíl Ukrajinské povstalecké armády (UPA) zlikvidoval polskou vesnici Parošla. Na přelomu května a června 1943 OUN rozhodla o likvidaci všech Poláků na Volyni, v srpnu 1943 o rozdělení majetku zavražděných a vyhnaných Poláků. Teprve po obsazení Volyně a východní Haliče Rudou armádou v roce 1944 vedení ukrajinského podzemí uznalo pokračování antipolské akce za zbytečné.¹ Dvě návštěvy polského primase kardinála Józefa Glempa v SSSR v roce 1988 jsou předmětem zájmu Pawła Kowala. Po návštěvě M. Gorbačova ve Vatikánu v prosinci 1989 se zdálo, že je možná brzká návštěva papeže Jana Pavla II. v SSSR. V roce 1990 byly navázány diplomatické styky, ale chybělo porozumění s pravoslavnou církví.²

Ve druhém čísle časopisu *Dzieje Najnowsze* Łukasz Adamski z varšavského Centra polsko-ruského dialogu a porozumění píše o neznámém kurýrovi papeže Pia XII., který skončil v sovětském vězení a NKGB se jej snažila získat pro spolupráci. Tento mladý (31 let) katolický misiónář byl na základě rozhodnutí lidového komisaře státní bezpečnosti Ukrajiny a se souhlasem ukrajinského prokurátora 7. července 1941 zastřelen jako stoupenec obnovení činnosti zakázané řeckokatolické církve na západní Ukrajině.³ V témže čísle se Krystyna Piórkowska z New Yorku zabývá třítýdenním pobytem amerického katolického kněze Stanisława Orlemaňského v Moskvě na přelomu dubna a května 1944. Sovětská strana ho považovala za jednu z osob, které měly po boku polských komunistů vstoupit do projektované quasivlády PKWN. Za svého pobytu v Moskvě byl přijat 23. dubna 1944 Stalinem, kdy vyjádřil přání vrátit se do USA a pomoci polské komunistické vládě, aby byla uznána americkými Poláky.⁴ Jerzy Bednarek z IPN v Lodži přiblížil činnost sovětské diverzní skupiny Arsenal na polském území v období říjen 1944 – leden 1945. Uvádí, že sovětská bezpečnost od samého počátku války s Německem organizovala diverzní a výzvědnou činnost v týlu protivníka.⁵ O táborech nucených prací v pobaltských

¹ MOTYKA, G.: *Zbrodnia wolyńska 1943 roku i mit buntu ludowego*. *Dzieje Najnowsze*, 2016, č. 1, s. 53–66.

² KOWAL, P.: *Misja na wschodzie. Wizyty kardynala Józefa Glempa w ZSRS w 1988 roku oraz ich polityczno-międzynarodowy kontekst*. Tamtéž, s. 189–208.

³ ADAMSKI, L.: *Nieznany kurier Piusa XII.* *Dzieje Najnowsze*, 2016, č. 2, s. 25–47.

⁴ PIÓRKOWSKA, K.: *Nie tylko wizyta u Stalina*. Tamtéž, s. 49–74.

⁵ BEDNAREK, J.: *Sowiecka grupa dywersyjno-wywiadowcza „Arsenal“ i jej działalność na ziemiach polskich*. Tamtéž, s. 75–92.

zemích, středovýchodní Evropě a na Balkáně po druhé světové válce se rozepsal Tadeusz Wilsza z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. Ve všech zemích nacházejících se v sovětské sféře vlivu byly zorganizovány na základě německých a sovětských zkušeností tábory, jako jedna z nejtvrdějších metod represe proti tzv. třídnímu nepříteli.⁶ Příspěvkem k ohlasu úmrtí J. V. Stalina v polské společnosti je článek Kataryny Maniewské z IPN v Bydhošti. Autorka uvádí, že bez ohledu na ohromné organizační úsilí PZPR vloženého do přípravy a monitorování průběhu pietních vzpomínek a snaze stranických propagandistů směřujících k masové konsolidaci společnosti kolem ideologie strany se nepodařilo využít potenciál akcí organizovaných po smrti Stalina.⁷ Stanoviskem komunistické moci k II. vatikánskému synodu se zabývá Wojciech Kucharski z wrocławského střediska Paměť a minulost. Ukazuje, jakými informacemi disponovali polští diplomaté v Římě, stanovisko komunistů vůči synodu a zvláště římskokatolické církvi, jejím reformám, směrům a tendencím v ní existujícím.⁸

Ve třetím čísle časopisu *Dzieje Najnowsze* Andrzej Chojnowski z Historického ústavu Varšavské univerzity se zabývá činností Kulturní komise ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany, která vznikla na popud 1. tajemníka Władysława Gomulki v létě 1957, aniž by ovšem měla jakoukoliv pravomoc.⁹ Zaujme také anotace doktorských prací Marcina Majewského ústavu politických studií Polské akademie věd ve Varšavě o činnosti polské kontrarozvědky proti frakci Andrija Melnyka Organizace ukrajinských nacionalistů v letech 1944–1989¹⁰ a Anety Nisiobęcke z fakulty novinářských a politických věd Varšavské univerzity o reemigraci Poláků z Francie v letech 1945–1950 (asi 140 tisíc osob).¹¹

Čtvrté číslo časopisu *Dzieje Najnowsze* publikuje studii Haliny Parafianowicz z Białystoku o místě Pearl Harboru v historické paměti Američanů o druhé světové válce.¹² Jedním z důsledků japonského útoku bylo vysídlení 110–120 tisíc amerických Japonců do internačních táborů v roce 1942. Na Filipínách zase Japonci zajali 75 tisíc Američanů a Filipínců a během pochodů do vězení na ostrově Luzon jich tisíce zahynuly. Při průzkumu veřejného mínění v roce 1981 ze 1602 Američanů vědělo o útoku na Pearl Harbor 84 % respondentů, zatímco v Japonsku 80 % mladých lidí o tom nic neznalo. V roce 1991 se 73 % Japonců domáhalo omluvy USA za bombardování Hirošimy a Nagasaki, s čímž souhlasilo ale jen 16 % Američanů. Hospodářští historikové Piotr Korys a Maciej Tymiński z Varšavy se zabývají koncepcemi hospodářských reforem v Polsku po politických nepokojích v letech 1956 a 1980.¹³ Autoři uvádí, že k přelomu v hospodářském myšlení v Polsku došlo ve druhé polovině 80. let 20. století, kdy stále více ekonomů začalo recipovat myšlenky liberálního a neoklasického ekonomického myšlení. O ilegálních vydavatelích ve Wrocławu píše Kamil Dworaczek z tamního oddělení Ústavu národní paměti (IPN). Zdůrazňuje, že rozmach ilegální polygrafie v Polsku začal v letech 1976–1977 díky orga-

⁶ WILSZA, T.: *Od Sollemäc do Goli Otok*. Tamtéž, s. 93–114.

⁷ MANIEWSKA, K.: *Toast na cześć... Reakcje społeczne na śmierć Józefa Stalina i kompania propagandowa wokół uroczystości żałobnych w województwie bydgoskim w marcu 1953 r.* Tamtéž, s. 115–134.

⁸ KUCHARSKI, W.: *Przygotowania do Soboru Watykańskiego II w opinii polskich dyplomatów*. Tamtéž, s. 135–148.

⁹ CHOJNOWSKI, A.: *Komisja Kultury KC PZPR – „dziecko” gomulkowskiej stabilizacji*. *Dzieje Najnowsze*, 2016, č. 3, s. 129–142.

¹⁰ MAJEWSKI, M.: *Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacionalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989*. Tamtéž, s. 161–168.

¹¹ NISIOBECKA, A.: *Reemigracja Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*. Tamtéž, s. 169–178.

¹² PARAFIANOWICZ, H.: *Pearl Harbor w pamięci Amerykanów o drugiej wojnie światowej*. *Dzieje Najnowsze*, 2016, č. 4, s. 109–124.

¹³ KORYŚ, P. – TYMIŃSKI, M.: *Od socjalizmu do socjalizmu. Koncepcje reform gospodarczych w PRL po wybuchach społecznych w 1956 i 1980 r.* Tamtéž, s. 125–140.

nizacím jako byl Výbor na obranu dělníků (KOR) a Hnutí na obranu práv člověka a občana. V letech 1976–1980 vycházelo v Polsku asi sto ilegálních tiskových titulů, zvláště ve Varšavě (43). Po vzniku Solidarity vycházelo v roce 1981 celkem 1896 nezávislých časopisů. Po vyhlášení vojenského stavu počet titulů klesl v roce 1986 na 552 časopisy, ale v letech 1987–1989 počet ilegálních tiskovin překročil 1200. Ve Vratislavi vycházel již od roku 1979 ilegální Biuletyn Dolnośląski.¹⁴

O polském brigádním generálovi Michałowi Żymierském, který se po vypuknutí války snažil navázat kontakty s podzemními organizacemi různých politických orientací píše v prvním čísle *Biuletynu IPN Pamięć.pl* Jarosław Palka. Sovětské rozvědce podával Žymierski informace o situaci v Generálním gouvernementu. Navázal spojení s polskými komunisty, kteří z něj v roce 1944 učinili velitele Lidové armády a polského maršála.¹⁵

Ve druhém čísle Biuletynu IPN píše Patryk Pleskot o dvou studentech varšavské střední školy, kteří v době výjimečného stavu v únoru 1982 poškodili pomník představitele sovětské státní bezpečnosti (ČK) F. Dzierżyńskiego ve Varšavě. O čtyři měsíce později jeden z nich za nevyjasněných okolností zahynul.¹⁶

Třetí číslo přináší stať Gregorze Majchrzaka o tajném spolupracovníku polské státní bezpečnosti pod pseudonymem „Bolek“, kterým byl v letech 1970–1976 Lech Wałęsa. První dva roky byla bezpečnost s tímto spolupracovníkem spokojena, ale později projevoval nechuť ke spolupráci, uvádí podklady, které uschoval bývalý ministr vnitra Czesław Kiszczak.¹⁷

Čtvrté číslo Biuletynu IPN obsahuje článek doktoranda Historického ústavu Wroclawské univerzity Krzysztofa Łagojdy o údajné šanci z roku 1957 zveřejnit pravdivou verzi událostí v Katyni. Sovětský vůdce N. Chruščov tehdy prý navrhl polskému komunistickému představiteli W. Gomulkovi zveřejnění případu zavraždění polských vojáků Sověty, ale ten to odmítl.¹⁸

V pátém čísle Biuletynu IPN *Pamięć.pl* píše Robert Szcześniak o oslavách milenia křesťanství v Polsku v roce 1966. Tehdy státní oslavy konkurovaly církevním. Po roce 1954 se začala měnit tvrdá politika vůči církvi, byla povolována stavba nových kostelů, do škol se vracelo náboženství. Církevním oslavám v Hnězdně konkurovaly státní oslavy 21. výročí obsazení hranic na Odře a Lužické Nise. Na centrálních církevních oslavách 3. května 1966 v Częstochowě vystoupil arcibiskup S. Wyszyński jako legát papeže Pavla VI, kterému vláda účast nepovolila.¹⁹

Šestá číslo Biuletynu IPN *Pamięć.pl* přibližuje průběh prvního poválečného hlasování v roce 1946, kdy voličům byly v referendu položeny tři otázky týkající se zrušení Senátu, pozemkové reformy a znárodnění klíčového průmyslu a západní hranice na Odře a Lužické Nise. Michał Siedzialko uvádí, že toto hlasování nemělo nic společného se svobodnými volbami.²⁰

Dvojcíslo 7–8 přineslo článek historičky IPN Martyny Grądzké-Rejak k 70. výročí pogromu ve městě Kielce, kde před válkou žilo 21 tisíc Židů, kteří představovali 30 % obyvatel města. Válku z nich přežilo pouze 500, v den pogromu jich bylo 200. Už v dubnu 1945 bylo v kieleckém vojvodství zavražděno 18 Židů a v červnu 1945 dalších 13. Podle hlášení kieleckého vojvody ze srpna 1945, „teror, krádeže a vraždy prováděné na židovském obyvatelstvu nabírají strašných rozměrů a Bezpečnost se chová ve většině případů obojetně.“ Již v říjnu 1945 bylo napadeno síd-

¹⁴ DWORZACZEK, K.: *Podziemne drukarstwo we Wrocławiu na przykładzie największych inicjatyw wydawniczych*. Tamtéž, s. 141–155.

¹⁵ PALKA, J.: *Marszałek Polski, spieg sowiecki*. Biuletyn IPN *Pamięć.pl*, 2016, č. 1, s. 22–27.

¹⁶ PLESKOT, P.: *Emil Barchański: ostania ofiara Dzierżyńskiego?* Biuletyn IPN *Pamięć.pl*, 2016, č. 2.

¹⁷ MAJCHRZAK, G.: *Charakterystyka TW „Bolka“*. Biuletyn IPN *Pamięć.pl*, 2016, č. 3, s. 14–16.

¹⁸ ŁAGOJDA, K.: *Chruszczow i Gomulka rozmawiają o Katynie*. Biuletyn IPN, 2016, č. 4, s. 28–31.

¹⁹ SZCZEŚNIAK, R.: *1966: walka o rząd dusz*. Biuletyn IPN *Pamięć.pl*, 2016, č. 5, s. 10–13.

²⁰ SIEDZIALKO, M.: *Głosowanie w cieniu represji*. Biuletyn IPN *Pamięć.pl*, 2016, č. 6, s. 29–33.

lo židovského výboru granáty. Místní obyvatelstvo nechtělo vracet majetek převzatý po deportaci Židů v době okupace. Při pogromu 4. července 1946 bylo zavražděno 42 osob a 35 zraněno. Události se přičinily o zvětšení emigrace Židů z Polska.²¹ Historik IPN Sławomir Kolbaczyk publikoval ve stejném čísle stať o evakuaci armády gen. Anderse z SSSR do Íránu v srpnu 1942. Vzhledem k nedostatku potravin a zbraní Anders požádal Stalina 3. června 1942 o přesun na Blízký východ. Evakuace se týkala 44 tis. vojáků a 25 tisíc civilistů.²²

V prvním čísle časopisu *Kwartalnik Historyczny* Jarosław Robert Kudelski z Varšavy přibližuje poválečnou záchranu kulturních hodnot, které byly ukradeny německými okupačními orgány. Informace o tomto počínání shromažďovalo speciální oddělení polské exilové vlády v Londýně. Ve druhé polovině roku 1944 byly nejcennější soubory uměleckých děl z území Generálního gouvernementu vyvezeny do Dolního Slezska. Po válce v letech 1945–1950 bylo z Dolního Slezska expedováno zpět 28 vagonů a 118 nákladních automobilů s cennými uměleckými díly, archiváliemi a knihami.²³

Čtvrté číslo časopisu otisklo studii Andrzeje Zawistowského o reglementaci prodeje cukru v Polsku v letech 1976–1981.²⁴ Autor uvádí, že ve 20. století byla v Polsku čtyři období reglementace prodeje zboží základní spotřeby, a to za první světové války, druhé světové války, za stalinismu do roku 1953 a v době hospodářského krachu let 1976–1989. Poslední období začalo právě omezením prodeje cukru zavedením přidělových lístků.

První číslo časopisu Západního ústavu v Poznani *Przegląd Zachodni* přineslo úvahy Stanisława Cata-Mackiewiczze z doby druhé světové války. Pokud šlo o jeho názory na SSSR viděl jako pozitivní existenci polské armády v Rusku. Protestoval proti považování dohody Sikorski-Majskij za úspěch, neboť nebylo Poláka, který by souhlasil s vydáním Vilna a Lvova Sovětům. Vládě Stanisława Mikolajczyka vyčítal, že věřila v možnost spolupráce se sovětským Ruskem, tomu, že se Rusové zastaví na Curzonově linii a nechají zbytek Polska na pokoji.²⁵

Druhé číslo časopisu otisklo mj. materiál z pera Stanisława Jankowiaka z Poznaně o reakci polské komunistické vlády na pastýřský list Antoniego Baraniaka z roku 1966, ve kterém kritizoval státní orgány, které zabránily, aby v průběhu oslav tisíciletí křesťanství v Polsku byla vystavována nová kopie obrazu Matky Boží Čenstochovské.²⁶

Třetí číslo se mj. zabývá podílem kardinála Stefana Wyszyńskiego na formulaci Provolání polských biskupů jejich německým kolegům z roku 1965, a to na základě neznámých dokumentů z archivu polského primasa.²⁷

Ve čtvrtém čísle se Krzysztof Siwek zabývá místem polsko-německé hranice na Odře a Lužické Nise ve vztazích Polska se Spojenými státy.²⁸ Článek je věnován úloze polsko-německé hranice při jednání s USA od převzetí vlády W. Gomulkou v roce 1956 do uzavření dohody mezi

²¹ GRĄDSKA-REJAK, M.: „*Jak was Hitler nie wykończył...*“ Biuletyn IPN Pamięć.pl, 2016, č. 7–8, s. 55–58.

²² KALBACZYK, S.: *Z ziemi sowieckiej do perskiej*. Tamtéž, s. 28–33.

²³ KUDELSKI, J. R.: *Rewindykacja dóbr kultury na Dolnym Śląsku w latach 1945-1949*. *Kwartalnik Historyczny*, 2016, č. 1, s. 71–94.

²⁴ ZAWISTOWSKI, A.: „*To nie wstyd–bony, wstyd to kolejki*“. *Reglamentacja cukru w PRL w latach 1976–1981*. *Kwartalnik Historyczny*, 2016, č. 4, s. 733–761.

²⁵ ŻERKO, S.: *Zagrożenie radzieckie w publicystyce Stanisława Cata-Mackiewiczze okresu II wojny światowej*. *Przegląd Zachodni*, 2016, č. 1, s. 173–192.

²⁶ JANKOWIAK, S.: *Reakcja władz na list pasterski arcibiskupa Antoniego Baraniaka w 1966 roku*. *Przegląd Zachodni*, 2016, č. 2, s. 285–304.

²⁷ CZACZKOWSKA, E. K.: *Rola kardynała Stefana Wyszyńskiego w powstaniu Orędzia biskupów polskich do niemieckich*. *Przegląd Zachodni*, 2016, č. 3, s. 193–203.

²⁸ SIWEK, K.: *Granica polsko-niemiecko w stosunkach Polski ze Stanami Zjednoczonymi w latach 1956–1970*. *Przegląd Zachodni*, 2016, č. 4, s. 153–180.

Polskem a SRN v roce 1970. Autor zdůrazňuje, že tzv. zhořelecká dohoda s NDR z roku 1950 bezpečnost polské západní hranice nezajišťovala, neboť jejím jediným garantem byl SSSR.

Časopis *Przegląd Wschodni* přináší studii Barbary Tärnquist-Plewa z Lundu zabývající se změnami identity v Evropě po skončení studené války. Uvádí, že úpadek SSSR je možné přirovnat k výbuchu bomby, který zahájil rozpad východního bloku. Dekádu po východním rozšíření Evropské unie považuje většina politologů i ekonomů za úspěšnou. Reformy v nových členských státech se nezastavily, integrace, i když ne bez obtíží, se díky Lisabonské smlouvě posunula kupředu. Krize na Ukrajině a ve vztazích s Ruskem utvořily novou dynamiku událostí a provokují návrat k otázkám o tom, čím je vlastně Východ a čím Západ.²⁹

První číslo časopisu *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, který vydává Vojenské centrum občanského vzdělávání, přinesl studii Krzysztofa Zdulského o Turecku v britských plánech obrany Blízkého východu během „podivné války“. Je to detailní analýza politiky Velké Británie vůči tureckému státu v kontextu plánování a obraných příprav na Blízkém východě v případě agrese ze severu. V první řadě autor sledoval evoluci názorů Britů na roli Turecka ve světovém konfliktu a poté přiblížil plány vztahující se k poskytnutí pomoci turecké straně a těžkosti, které dělaly nemožnými její realizaci. V závěru studie se autor pokusil odhadnout nakolik realizace britských plánů mohla ovlivnit potencionální konflikt mezi Německem a (nebo) SSSR a Tureckem.³⁰

V dvojčísle 2–3 Ignacy Matuszewski publikuje stati o tzv. Polské lidové armádě, tj. komunistické armádě Zygmunta Berlinga a Michała Roly-Żymierského, vytvořené v SSSR, které byly původně publikovány v New Yorku v emigrantském časopisu *Nowy Świat*. Výbor je nevelkým fragmentem edice jeho textů zahrnujících období let 1912–1946.³¹

Časopis pro učitele dějepisu a občanské výchovy *Wiadomości Historyczne* publikoval ve svém třetím čísle článek Magdy Gawinské-Woźniak o boji norských učitelů s nacifikací škol v době hitlerovské okupace 1940–1945. Pronacistická strana Vidkuna Quislinga Nasjonal Samling (Národní shromáždění) vyzvala učitele, aby podepsali deklaraci loajality, neboť chtěla učinit ze škol nástroj propagace své ideologie. Ilegální učitelská organizace ale vyzvala učitele, aby to odmítli s tím, že je to proti jejich poslání a smýšlení. Z celkového počtu 14 tisíc učitelů jich 12 tisíc odmítlo členství v národněsocialistických odborech. Také rodiče protestovali proti službě mládeže v nacionalistické mládežnické organizaci. Vytvořila se jednotná fronta rodičů, školy a církve.³²

Časopis Ústavu národní paměti (IPN) *Pamięć i sprawiedliwość* věnovaných nejnovějším dějinám přináší mj. zajímavou studii z pera polského historika Mateusza Sokulského a jeho chorvatského kolegy Martina Previšiče o jugoslávské „cestě k socialismu“ v letech 1948–1956.³³ Uvádí, že Tito se snažil realizovat politiku, která by zohledňovala především jugoslávské zájmy. Rozdíly mezi Moskvou a Bělehradem byly výsledkem samostatnosti jugoslávských komunistů v době druhé světové války, Moskvě se nelíbily plány na vytvoření komunistické federace na Balkáně, podpora řeckých komunistů ani zdůrazňování role Národní fronty.

²⁹ TÄRNQUIST – PLEWA, B.: *Europa Wschodnia, Europa Zachodnia, Nowa Europa, czy po prost Europa? Zmiany tożsamości w Europie po Wojnie Zimowej*. *Przegląd Wschodni*, 2016, č. 1.

³⁰ ZDULSKI, K.: *Turcja w brytyjskich planach obrony Bliskiego Wschodu podczas „dziwnej wojny“*. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2016, č. 1, s. 57–84.

³¹ MATUSZEWSKI, I.: *O ludowym Wojsku Polskim*. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2016, č. 2–3, s. 393–406.

³² GAWINSKA-WOŹNIAK, M.: *Walka norweskich nauczycieli z nazyfikacją szkół w czasie okupacji hitlerowskiej (1940–1945)*. *Wiadomości Historyczne*, 2016, č. 3, s. 20–26.

³³ SOKULSKI, M. – PREVIŠIĆ, M.: *W opozycji do Moskwy. Jugosłowiańska „droga do socializmu“ w latach 1948–1956*. *Pamięć i sprawiedliwość*, 2016, č. 2, s. 395–414.

Przegląd Historyczny ve svém čtvrtém čísle publikuje společnou stať Piotra M. Majewského z Varšavské univerzity a Jana Vajskebra z Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze o situaci v Generálním gouvernementu ve světle německých policejních statistik.³⁴ Pramennou základnu studie představují německá policejní hlášení uchovaná ve fondu Úřad Říšského proktora v Čechách a na Moravě v Národním archivu v Praze. Pouze některá hlášení jsou však kompletní, někdy se zachovaly jen přílohy obsahující statistická data.

O funkcionářích SRN s minulostí píše *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* v článku Małgorzaty Ruchniewicz.³⁵ Autorka zdůrazňuje, že vzhledem k nacistické okupaci mnoha evropských zemí nejde o vnitroněmecký problém. Připomíná také napětí, které vzniklo v souvislosti s koncepcí vybudování muzea připomínajícího osudy Němců odsunutých z Polska, ČSR a dalších zemí. Domnívá se, že Němci musí ujišťovat, že nejde o relativizaci minulosti, genocidy a válečných zločinů III. říše.

Kwartalnik Historii Żydów ve svém čtvrtém čísle přináší přehled Rafala Wiśniewského, přibližující místo Židů v etnické skladbě Ruska v letech 1989–2010.³⁶ Autor uvádí, že při prvním ruském sčítání lidu v roce 1897 tvořili Židé v Rusku největší seskupení na světě – celkem pět milionů osob. Po první světové válce žilo v SSSR 2,7 mil. Židů, další pokles nastal po druhé světové válce (1,5 mil. v roce 1989, z toho v Ruské federaci 0,5 mil.). K dalšímu úbytku došlo po rozpadu SSSR v 90. letech 20. století, a to díky masovým migracím do Izraele.

Przegląd Wschodnioeuropejski, který vydává Uniwersytet Warmińsko – Mazurski v Olsztynie, ve svém druhém čísle přinesl studii Rafala Wiśniewského o etnických změnách na Krymu od inkorporace carským Ruskem v roce 1783 do anexe v roce 2014.³⁷ Autor uvádí, že Krym od nejstarších dob představoval národnostní konglomerát. Při příležitosti 300. výročí perejaslavské dohody o připojení Ukrajiny k Rusku byl 26. dubna 1954 rozhodnutím politického byra ÚV KSSS připojen k Ukrajinské sovětské socialistické republice. Podle sčítání lidu v roce 1939 bylo na Krymu 50 % Rusů, 19 % Tatarů a 14 % Ukrajinců. Ale v roce 1944 byli z Krymu vysídleni Tataři, Němci, Řekové, Arméni a Bulhaři, kteří byli obviněni z kolaborace s nacistickými okupanty. Na jejich místa přišli noví usídlenci z Ruska (400 tis.) a Ukrajiny (150 tis.). Sčítání v roce 1959 zaznamenalo nové národnostní složení: 72 % Rusů a 22 % Ukrajinců. V roce 1967 došlo k rehabilitaci Tatarů, kteří se začali vracet na Krym. To zaznamenalo i poslední sčítání lidu v SSSR v roce 1989. Tehdy na Krymu tvořili Rusové 67 % obyvatel, Ukrajinci 26 % (z toho polovina vykazovala jako mateřský jazyk ruštinu) a Tataři 2 % (38 tis.). K masovému návratu Tatarů došlo na přelomu 80. a 90. let 20. století. Podle sčítání 2001 bylo na Krymu 60 % Rusů, 24 % Ukrajinců a 10 % Tatarů (0,2 mil.). Podle ruského sčítání lidu provedeného v roce 2014 bylo z 2,3 mil obyvatel Krymu 68 % Rusů a 16 % Ukrajinců.

Časopis zasvěcený polským i obecným dějinám *Klio* přinesl ve svém prvním čísle studii Katarzyny Fijołek o postavení muslimského obyvatelstva v Bulharsku od skončení druhé světové války do schválení ústavy z roku 1971. Autorka uvádí, že po válce se národnostní politika Bulharské komunistické strany (BKS) změnila několikrát. Řadu let po skončení války se muslimové účastnili společenského života, měli možnost vzdělávání a rozvoje své kultury, ale po roce

³⁴ MAJEWSKI, P. M. – VAJSKEBR, J.: *Sytuacja w Generalnym Gubernatorstwie w świetle niemieckich statystyk policyjnych. Próba analizy ilościowej*. *Przegląd Historyczny*, 2016, č. 4, s. 581–618.

³⁵ RUCHNIEWICZ, M.: *Funkcjonariusze z przeszłości. Niemieckie dyskusje ostatnich lat o ciągłości lub jej braku w przypadku elit wczesnej RFN*. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 2016, č. 1.

³⁶ WIŚNIEWSKI, R.: *Ludność żydowska w krajobrozu etnicznym Rosji (1989–2010)*. *Kwartalnik Historii Żydów*, 2016, č. 4, s. 911–930.

³⁷ WIŚNIEWSKI, R.: *Przemiany etniczne na Krymie – od inkorporacji do Rosji carskiej po aneksję przez Federację Rosyjską (1783–2014)*. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 2016, č. 2, s. 73–88.

1956 vláda postupně z této pozice ustupovala. Bulharští komunisté začali vidět v etnické různosti destabilizační prvek. V 80. letech 20. století se politika diskriminace zosílila. BKS používala různé metody sledující asimilaci Romů a bulharských Turků.³⁸

Historicko-společenský časopis *Kwarta* ve svém prvním čísle za rok 2016 přinesl stať Leszka Żebrowského o protisovětském povstání v okresním městě v Podolí na hranici s Rumunskem v lednu 1940. Následovaly represe vůči zdejšímu polskému obyvatelstvu, kdy bylo uvězněno 1200 osob.³⁹ Rafal Drabik přibližuje průběh pacifikace vesnice Borowo 2. února 1944, kdy několik tisíc Němců a vlasovců obec vypálilo a vyvraždilo 1250 obyvatel.⁴⁰ Předmětem zájmu Januza Stefaniaka je stanovisko katolického duchovenstva vůči komunistickému režimu v letech 1944–1956. V roce 1953 byl uvězněn polský primas Stefan Wyszyński a v roce 1954 svolali komunisté do Lublina sjezd tzv. vlasteneckých kněží a katolických intelektuálů, kterého se zúčastnilo pouze 76 osob, z toho 51 kněží.⁴¹

Ve druhém čísle Piotr Niwiński z Gdaňska připomíná, že před Varšavou bylo Vilno. Povstání Poláků ve Vilně, chtělo osvobodit město vlastními silami před příchodem Rudé armády. Vojáci polské Domácí armády (AK) se zde poprvé setkali se „spojenci našich spojenců“.⁴²

Dvojčíslo 3–4 přináší článek Piotra Gawryszczaka o říjnovém „přelomu“ roku 1956.⁴³ Poznaňské povstání v červnu 1956 skončilo krvavým masakrem obyvatel hlavního města Velkopolska. Nicméně přineslo efekt ve změně vládnoucí elity v Polsku. Prvním tajemníkem PSDS se stal opět Władysław Gomułka a rozhovory se sovětskou delegací vedenou N. Chruščovem skončily uznáním přípustnosti změn v Polsku.

Časopis *Karta* ve svém 87. čísle (2016) přibližuje mj. osudy Jarosława Tymowského (1901–1990), majitele statku, kterému se po německé okupaci podařilo zachovat svou půdu, když byl jmenován administrátorem vlastního majetku převzatého III. říší.⁴⁴ Jiným příkladem byla oblast Vilna obsazená Němci v červnu 1941. Dosavadním polským majitelům bylo umožněno pracovat na vlastním majetku, který byl ale zabrán okupanty.⁴⁵ Komunistická pozemková reforma ze září 1944 zestátnila soukromé majetky a vyhnala z nich jejich majitele. Mnoho z nich bylo uvězněno. Dobovou atmosféru přibližuje Stanisław Turnan (1898–1960) ve svém deníku z února a března 1945. Bývalí zemaní, označení propagandou jako statkáři, se stali obyvateli druhé kategorie. Nemohli nalézt stálou a odpovídající práci, jejich děti měly těžkosti dostat se na vyšší školu. Mnoho zemanů emigrovalo do ciziny.⁴⁶ Vzpomínky na 2077 dní v německém zajetí od druhého dne 2. světové války publikuje Tadeusz Wegener (1920–2009), který je sepsal v 60. letech 20. století.⁴⁷ Polsko-americký novinář March Walicki (1931) na základě dobových poznámek píše o své spolupráci se státní bezpečností, kterou v roce 1953 přerušil.⁴⁸ O polské divadlo v polovině

³⁸ FIJOLEK, K.: *Okres fałszywej stabilizacji*. Klio, 2016, č. 1, s. 111–126.

³⁹ ŻEBROWSKI, L.: *Powstanie anysowietskie w Czortkowie 21/22 stycznia 1940 r.* Kwarta, 2016, č. 1, s. 71–73.

⁴⁰ DRABIK, R.: *Pacyfikacja Borowa i okolicznych wsi w 1944 r.* Tamtéž, s. 74–79.

⁴¹ STEFANIAK, J.: *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie lublinskim w latach 1944–1956*. Tamtéž, s. 92–107.

⁴² NIWIŃSKI, P.: *Przed Warszawa było Wilno*. Kwarta, 2016, č. 2, s. 64–67.

⁴³ GAWRYSZCZAK, P.: *Październikowy „przełom“ 1956 roku*. Kwarta, 2016, č. 3–4, s. 3–4.

⁴⁴ TYMOWSKI, J.: *Tak zwany właściciel. Administrator uznany przez Generalne gubernatorstwo*. Karta, č. 87 (2016), s. 24–28.

⁴⁵ KIERSNOWSKI, R.: *Wokół Podweryszek. Między lasem a dworem: w partyzance na Wileńszczyźnie*. Tamtéž, s. 32–34.

⁴⁶ TURNAN, S.: *Dziennik zamykania. Świadectwo schyłki ziemiaństwa z początku 1945 roku*. Tamtéž, s. 35–43.

⁴⁷ WEGENER, T.: *2077 dni niewoli. W obozach jenieckich od drugiego dnia wojny*. Tamtéž, s. 72–86.

⁴⁸ WALICKI, M.: *Fiasko pułapki. Ucieczka przed systemem – od państwa i służb specjalnych (1949–1953)*. Tamtéž, s. 98–111.

70. let 20. století se zajímá Tadeusz Walendowski, který vidí tehdejší divadelní scénu jako alternativu vůči „lidovému“ Polsku.⁴⁹ V 88. čísle *Karty* píše Eldar Zejnalow z Azerbajdžánu o zapomenutých obětech politických represí na ostrově Nargin v Kaspickém moři nedaleko Baku. Za první světové války zde byli věznění váleční zajatci, ve 20.–40. letech 20. století političtí vězni. Tisíce jich zde zemřelo na nemoci nebo bylo zastřeleno. V letech 1937–1938 zde byli věznění Poláci, stejně jako po roce 1941.⁵⁰ Poslední pogrom 20. století 4. července 1946 v polském městě Kielce, kdy zahynulo 42 lidí, je předmětem zájmu Lucyny a Darisze Kowalských, kteří o této události natočili v roce 2015 dokumentární film *Amnezja*, kde si kladli různé otázky jako: Odkud pochází zlo?; Co způsobuje, že lidé vystupují proti sousedům?⁵¹

Z řady populárních historických časopisů představujeme jen výběr článků. Časopis *Mówią wieki*, *Magazyn historyczny*, ve svém osmém čísle publikuje stať Tomasz Motuszaka a Macieje Hubka o polských ozbrojených silách na Západě. Teprve 22. srpna 1940 britský parlament souhlasil s vytvořením vojenských sil spojeneckých států na území Velké Británie. Polské ozbrojené síly na Západě představovaly okolo dvou set tisíc vojáků. Byly to jednotky vytvořené v roce 1939 ve Francii a poté ve Velké Británii, 2. sbor generála Władysława Anderse na Blízkém východě, letecká divize a vojenské námořnictvo. Mnoho veteránů kampaně 1939–1945 na Západě se rozhodlo zůstat v emigraci, kde se museli živit námezdní prací, například gen. Stanisław Maczek pracoval jako prodavač a barman, gen. Stanisław Sosobowski jako tovární dělník.⁵² Domácí armáda (AK) je předmětem zájmu Bogusława Kubisze. Byla největší podzemní ozbrojenou silou v okupované Evropě, válčila s německými i sovětskými okupanty od roku 1939 do roku 1945. Nedosáhla ale svého cíle – plné nezávislosti a předválečných hranic. V létě 1944 měla 380–390 tisíc příslušníků. Prováděla sabotáže, diverze, informačně-propagační činnost, boj, získávání finančních prostředků a zásob potravin a zbraní. Hlavním cílem AK byla příprava všeobecného povstání. Akce Bouře měla zajistit ovládnutí území před vstupem Rudé armády. Oddíly AK bojující mj. o Vilno a Lvov byly Sověty odzbrojeny a jejich vojáci posláni do armády gen. Berlinga utvořené v SSSR. Do vězení a táborů bylo posláno 50 tisíc příslušníků AK. Vrcholem Bouře bylo varšavské povstání, kdy ale jen každý desátý měl zbraň a munice byla na 2–3 dny. Po zahájení sovětské ofenzivy na Visle velitel AK Okulicki ji 19. ledna 1945 rozpustil.⁵³

Desáté číslo je věnováno roku 1956. Błażej Brzostek přibližuje průběh tohoto roku v Polsku, kde se 24. října 1956 ve Varšavě před Palácem kultury shromáždil obrovský zástup, aby vyslechl projev W. Gomulki, který se proti sovětské vůli uchopil moci a předložil program obnovy.⁵⁴ O maďarské revoluci 1956 píše Paweł Machcewicz, který v ní vidí historicky první experiment adaptace komunistické strany. Sovětská intervence rozdělila osudy dvou nejpopulárnějších maďarských komunistů. János Kádár se z ministra revoluční vlády proměnil v premiéra instalované prosovětské vlády a premiér Imre Nagy byl popraven.⁵⁵ XX. sjezdem KSSS se zabývá redaktor Tomasz Bohun. Nešlo tam jen o historicky významný projev Chruščova o kultu osobnosti Stalina, ale také např. historička Anna Pankratovová hovořila o falzifikaci dějin ve vědecké literatuře, Anastas Mikojan zase kritizoval Stalinovy Ekonomické otázky socialismu v SSSR a Krátký kurs dějin VKS(b).⁵⁶

⁴⁹ WALENDOWSKI, T.: *Teatr spotkań. 1975 – scena jako alternatywa wobec Peerelu*. Tamtéž, s. 112–114.

⁵⁰ ZEJNALOW, E.: *Wyspa Nargin*. Karta, 2016, č. 88, s. 138–140.

⁵¹ KOWALSKI, L. i D.: *Tragiczna historia, która niedochodzi do głosu*. Tamtéž, s. 109–115.

⁵² MATUSZAK, T. – HUBKA, M.: *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*. *Mówią wieki*. *Magazyn historyczny*, 2016, č. 8, s. 77–81.

⁵³ KUBISZ, B.: *Armija Krajowa. Walka i pamięć*. Tamtéž, s. 82–86.

⁵⁴ BRZOSTEK, B.: *PRL od 1956*. *Mówią wieki*, 2016, č. 10, s. 8–11.

⁵⁵ MACHCEWICZ, P.: *Węgry 1956 – oblicze rewolucji*. Tamtéž, s. 12–17.

⁵⁶ BOHUN, T.: *O kulcie jednostki i jego następstwach czyli powierzchowna destalinizacja w ZSSR*. Tamtéž, s. 18–21.

Desáté číslo časopisu *Focus Historia* přineslo článek novináře Andrzeje Fedorowicze o Volyni, která po staletí Poláky přitahovala, i když život v pohraničí nebyl lehký. Vše se změnilo na jaře 1943. Volyň se stala symbolem jedné z největších reží 20. století. Již v listopadu 1942 došlo k masakru 37 Poláků v kolonii Obórki, kterou provedli Ukrajinci z německé pomocné policie za polskou pomoc ukrývajícím se Židům. V únoru 1943 všichni obyvatelé vesnice Parośla, více než 150 osob, byli zavražděni noži a sekerami oddílem Ukrajinské povstalecké armády (UPA) vytvořené koncem roku 1942 banderovskou frakcí Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN). V neděli 11. července 1943 UPA provedla útok na 99 polských osad. Do konce července bylo vypáleno 530 vesnic a osad. Celkem zahynulo 60 tisíc lidí, každý pátý Polák žijící na Volyni. Většina utekla na západ do Generálního gouvernementu, okolo 100 tisíc přežilo v centrech polské sebeobrany. Ve východní Haliči zahynulo dalších 40 tisíc Poláků.⁵⁷

Časopis *W sieci Historii* ve svém devátém čísle otiskl stať Krzystofa Nagrodzského o varšavském povstání v roce 1944. Londýnská polská vláda apelovala 30. července 1944 na všechny Poláky, zvláště Varšavany, aby poskytli pomoc Rudé armádě při překročení Visly a vstupu do hlavního města. Varšava měla být osvobozena Poláky a poté Domácí armáda (AK), měla přivítat Rudou armádu. Ale Stalin nařídil na tomto úseku ofenzivu zastavit. Sověti instalovali prokomunistický Polský výbor národního osvobození (PKWN), který 27. července 1944 podepsal dohodu s SSSR o hranicích, ve které se zřekl východní poloviny předválečného Polska. Varšava vydržela 63 dny nerovného bohatýrského boje, zahynulo 150 tisíc civilistů, 18 tisíc vojáků Domácí armády a 3 tisíce vojáků Berlingovy armády. Teprve 19. ledna 1945 vstoupila Rudá armáda do Varšavy.⁵⁸

V osmém čísle časopisu *Polska Newsweek Historia* píše Jacek Borkowicz o exterminaci polského obyvatelstva na Volyni, kde Polákům nezbyvalo nic jiného, než utíkat do měst nebo přeměnit rodné vesnice v improvizované pevnosti. Pod náporem sil Ukrajinské povstalecké armády (UPA) padla především místa menší, kde se bránilo jen několik desítek mužů a kde se schovávalo maximálně několik set civilních osob. Když na počátku roku 1944 na Volyň vstoupila Rudá armáda, z vesnic obývaných Poláky, zůstaly jen trosky. Na území nedobytém banderovci přetrvaly zbytky polské sebeobrany, které zachránily několik desítek tisíc lidí. Obětí genocidy se stalo 60 tisíc z 300 tisíc volyňských Poláků.⁵⁹

V devátém čísle časopisu *Historia Newsweek* je otištěn článek Piotra Kolakowského o zářijové kampani roku 1939. Polská vojenská rozvědka neznala obsah tajného protokolu o neagresi z 23. srpna 1939 mezi SSSR a Německem. Při vstupu Rudé armády do Polska 17. září 1939 byli Poláci zdeorganizováni a zaskočeni, neboť vystoupení SSSR Poláci považovali za málo reálné. Západní spojenci neposkytli Polsku žádné informace.⁶⁰

V sedmém čísle časopisu *Historia do Rzeczy* najdeme rozhovor s profesorem Katolické univerzity v Lublině Romanem Dzworkowskim o utrpení polské katolické církve. Uvádí, že Poláci žijící v SSSR se stali obětí genocidy. Jedním z jejich aspektů byla brutální likvidace katolické církve. Na počátku 20. let 20. století bylo v Rusku 1,5 mil. katolíků a existovala církevní struktura – 700 kostelů a 400 kněží.⁶¹

⁵⁷ FEDOROWICZ, A.: *Raj i piekło Wołynia*. Focus Historia, 2016, č. 10, 52–57.

⁵⁸ NAGRODZKI, K.: „*Polaci, do broni!*“ W sieci Historii, 2016, č. 9, s. 52–54.

⁵⁹ BORKOWICZ, J.: *Amunicji mamy na dwie godziny*. Polska Newsweek Historia, 2016, č. 8, s. 24–29.

⁶⁰ KOLAKOWSKI, P.: *Daliśmy się Sowietami zaskoczyć*. Historia Newsweek, 2016, č. 9, s. 30–33.

⁶¹ WLACZYK, P.: *Meczeństwo polskiego Kościoła*. Historia do Rzeczy, 2016, č. 7, s. 62–65.

Deváté číslo *Historia do Rzeczy* přináší mj. stať Tymoteusze Pawlowského věnovanou hodnocení polských vůdců v září 1939. Uvádí, že Polsko nemohlo vyhrát válku ani 1. září, ani 17. září, válku mohla vyhrát pouze koalice Polska s Francií a Velkou Británií.⁶²

Páté číslo časopisu *Historia bez cenzury* přineslo článek Leszka Pietrzaka o těch, kteří Polsko zradili v září 1939. Z 32 mil. polských obyvatel deklarovalo 10 mil. jiný jazyk: 3 mil. ukrajinský, 1 mil. běloruský, $\frac{3}{4}$ mil. německý, $\frac{1}{4}$ mil. hebrejský, 0,7 mil. „tutejszy“. V prvních dnech války židovští obyvatelé mnoha měst údajně slavnostně vítali vstupující oddíly německého Wehrmachtu. V Přemyšlu již 14. září na počest vstupujících Němců Ukrajinci postavili triumfální brány a oddíly Wehrmachtu byly vítány květy.⁶³

V šestém čísle Leszek Pietrzek píše o denacifikaci v Německu, která nebyla Spojenci plně provedena. Ti ji sice zpočátku dělali sami, ale poté ji postoupili Němcům, kteří ji pouze předstírali. Německé denacifikační soudy masivně předělávaly fanatické nacisty na příkladné stoupence demokratického zřízení. Denacifikace Německa nebyla provedena ani západními Spojenci, ani Sověty. Německo se totiž stalo arénou studené války, ve které Západ a Sověti stanuli proti sobě.⁶⁴

Jaroslav Vaculík

⁶² PAWLOWSKI, T.: *W ocenie dowódców z 1939 roku nadal powiela się antysanacyjne schematy*. *Historia do Rzeczy*, 2016, č. 9, s. 28–31.

⁶³ PIETRZAK, L.: *Zdrajcy Polski. Jak Niemcy, Ukraińcy i Żydzi wbili nam we wrześniu 1939 r. nóż w plecy*. *Historia bez cenzury*, 2016, č. 5, s. 8–13.

⁶⁴ PIETRZEK, L.: *Fikcja denacyfikacji*. *Historia bez cenzury*, 2016, č. 6, s. 41–48.

KASPER, Tomáš – PÁNKOVÁ Markéta a kol.: *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty.* Praha: Academia – Národní pedagogické muzeum a knihovna Jana Ámose Komenského, 2015. 319 s. + 8 obrazových příloh.

Za redakce Tomáš Kaspera z Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a Markéty Pánkové, ředitelky Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Ámose Komenského v Praze, vydalo zmíněné muzeum cenný příspěvek k dějinám školství a pedagogiky, a to nejen v prostředí českých zemí a starého Rakouska, ale i v dalších částech Evropy – Uhrách (včetně Slovenska a Sedmíhradska), Německu a Švýcarsku, Finsku i jihovýchodní Evropě (Bulharsko, Makedonie, Bosna a Hercegovina, Černá Hora). Publikace analyzuje počátky vzdělávání učitelů nižších škol na konci 18. a v 19. století. Kolektivní monografie, do které přispělo celkem 21 autorů z celé Evropy, je rozdělena na základě geografického rozčlenění do šesti kapitol zahrnujících sledovanou problematiku ve střední, jihovýchodní, ale i severní Evropě. Mimo jiné tematizuje problematiku počátku učitelského vzdělávání v centru pedagogického filantropismu – v německých zemích a zabývá se rovněž příklady vlivu myšlenek filantropismu ve vybraných zemích Evropy.

Úvodní kapitola obsahuje dvě studie. V první z nich se Tomáš Kasper a Markéta Pánková zabývají počátky učitelského vzdělávání v evropském kontextu se zaměřením na systematické a koncepčně metodologické přístupy. V druhé se Zdeněk Helus z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze zamýšlí nad učitelstvím jako nad profesí oddanou svému poslání. Mimo jiné upozorňuje na naléhavost doprofesionalizování učitelů vzhledem k nekázní a demotivaci žáků. Pro českého historika jsou nejvýznamnější příspěvky sedmi autorů obsažených ve druhé kapitole, jež je věnována situaci v habsburské monarchii, případně jejich jednotlivých částech. Zásadní význam má studie Wolfganga Brezinky věnovaná vztahu státu a církve k učitelství v letech 1774–1869. Upozorňuje na slabost monarchie po ztrátě Slezska, která mj. přinutila Marii Terezii k řadě reforem říše, která byla velkým mnohonárodnostním státem složeným ze zemí s velmi rozdílnými dějinami a kulturou. Jednou z reforem byla školská reforma z roku 1774. Po pádu Napoleona se Vídeň stala centrem evropské protirevoluce. Teprve prosincovou ústavou z roku 1867 a školským zákonem z roku 1869 pozbyly platnosti podstatné části konkordátu, který rakouská vláda vypověděla po vyhlášení papežovy neomylnosti ve věcech víry a mravů. Navazuje stať Geralda Grimma z univerzity v Klagenfurtu, která se zabývá učitelskou přípravou v Rakousku v letech 1744–1869. Sleduje prohlubující se proces profesionalizace učitelů od počátečního pouhého výcviku k zřízení čtyřletých mužských a ženských učitelských ústavů po zavedení školského zákona z roku 1869. Další stati druhé kapitoly se zabývají konkrétní situací v českých zemích (Tomáš Kasper, Dana Kasperová, Magdaléna Šustová), v Kraňsku (Edvard Protner) a Lombardsku a Benátsku (Simonetta Polenghi).

Třetí kapitola se zaměřuje na profesionalizaci učitelského vzdělání v Uherském království (András Németh), přičemž samostatná pozornost je věnována horním Uhrám (Blanka Kudláčková) a Sedmíhradsku (Anna Victoria Sima). Ve čtvrté kapitole se čtenář může seznámit s příběhem profesionalizace učitelského vzdělávání v Německu (Gert Geissler, Rotraud Coriandová, Jürgen Oelkers) a v německé části Švýcarska (Estner Bernerová). Severní Evropa je zastoupená pouze případovou studií týkající se Finska (Ehrenhard Skiera). Početněji je prezentována jihovýchodní Evropa, kde se dozvídáme o profesionalizaci učitelského vzdělávání v Bulharsku (Albena Chavdorová), Makedonii (Suzana Miovska-Spasova), Bosně a Hercegovině (Snježana Šušnjara) a Černé Hoře (Vučina Zórič).

Publikace je vhodně doplněna seznamem literatury, českým a anglickým resumé, stručnými charakteristikami autorů, věcným a jmenným rejstříkem. Ukazuje mj. na specifickou učitelkou profesí a nutnost vysokého smyslu pro zodpovědnost učitelů vůči žákům.

Jaroslav Vaculík

KRAJČIROVIČ, Jan – KRATOCHVÍL, Lukáš: *Vilda & Jožka Jakš. „...Když tento dopis dostanete, tak už mě doma nečekejte.“* Brno: Obec Bratčice, 2016. 209 s.

Divoké 20. století připravilo pro své aktéry řadu příběhů. Mezi těmito aktéry najdeme mnoho lidí, kteří byli smeteni okolním děním a stali se loutkami v rukou doby, ale také osobnosti, které pohledem dnešní optiky obstáli a jejichž jména by proto neměla být zapomenuta. Do druhé skupiny bezesporu patří Vilém a Josef Jakšovi – bratři narození na počátku 20. století v obci Bratčice nedaleko Brna. Přes řadu rozdílných rysů, odlišnou životní dráhu i vzájemné rozpory, potkal oba podobný osud – oba se postavili proti německé okupaci vlasti, oba za to zaplatili tím nejcennějším – vlastními životy. Právě osudy těchto dvou mužů se zabývá publikace autorů Jana Krajčiroviče a Lukáše Kratochvíla. Publikace vyšla s přispěním Jihomoravského kraje a obce Bratčice. Autoři vypráví příběh těchto dvou mužů v celkem 24 kapitolách.

Jedná se vlastně o pohled na dějiny jedné rodiny, kterou zničila doba, ve které se její aktéři ocitli. Kniha tak začíná popisem pobytu Josefa Jakše staršího (otce obou hrdinů) na frontě 1. světové války. Nástrahy „Velké války“ se mu staly osudnými, vrátit se do domovských Bratčic ke svým čtyřem dětem mu nebylo dopřáno. Nikdy tak nespátřil svého nejmladšího syna (který na sklonku války zemřel na španělskou chřipku). Velmi sugestivně působí zejména citace dopisů psaných z fronty.

Větší část publikace je věnována osobě Viléma Jakše (do dějin vstoupil pod domáckou podobou jména jako „Vilda“), jehož život se stal do značné míry legendou. Autoři se naštěstí aury legendy nezalekli – v publikaci tak ukazují také jeho slabosti a obavy (ať už se jedná o popis jeho školních neúspěchů, podnikatelské naivity či obav z létání) i jeho avantýry. Čtenář je seznámen s jeho školní docházkou, pracovními zkušenostmi (pracoval v čalounictví svého strýce), jeho velkým koníčkem trampíngem i boxerskými začátky. Boxerské kariéře, která V. Jakšovi posloužila jako výťah na společenském žebříčku, je věnována zvláštní pozornost – a to jak amatérskému boxování, tak také jeho profesionální kariéře (jak v amatérském tak v profesionálním ringu dosáhl na titul mistra Československa) – a to přes jeho pražské období až po vrchol jeho kariéry, kterého dosáhl v Paříži. Zde došlo také k jeho životnímu zápasu, ve kterém Vilda Jakš v roce 1935 vyzval úřadujícího mistra světa a Evropy ve střední váze Marcela Thilla. Přestože v tomto zápase prohrál, zápas mu přinesl značnou popularitu, byla mu předvídána velká budoucnost. Následně však došlo k výraznému zhoršení výsledků, jeho kariéru nedlouho po životním zápase ukončily zákulisní manažerské hrátky a automobilová nehoda, při které byl zraněn. Kniha nabízí také pohled do zákulisí tehdejšího boxu, zejména na manažerskou neprofesionalitu a soupeření, které výrazně ovlivnilo kariéry prvorepublikových boxerů, Jakšovu nevyjímaje. Po skončení kariéry se Vilda Jakš usadil v Paříži, kde si otevřel obchod s československým broušeným sklem. Autoři věnují pozornost také ženám Viléma Jakše (o jejich přízeň neměl jako sportovní celebrita nouzi).

Vilém Jakš však nebyl pouze sportovní hvězdou, ale také vlastencem a patriotem, který byl ochoten obětovat své pohodlí i život boji proti podrobení vlasti. Druhá část příběhu V. Jakše je tak věnována jeho vojenskému působení – připomenuta je jeho základní vojenská služba (14 měsíců sloužil u letectva). V roce 1938 učinil zásadní rozhodnutí – opustil pohodlí a tehdy ještě

i bezpečí Francie a vrátil se do mobilizujícího Československa, ohroženého německou nacistickou agresí. Protektorát se rozhodl opustit na počátku roku 1940, kdy se přes Itálii, Balkán, Turecko, Sýrii a Egypt vydal do Francie, kde se připojil ke zdejším československým jednotkám. Autoři popisují jeho cestu do odboje, pobyt ve vojenském táboře v Agde, kde byli českoslovenští vojáci shromažďováni, i cestu do Anglie, kam byly po porážce Francie československé jednotky evakuovány. V další části je poté vykreslen jeho pobyt v Anglii, kde byl přijat do řad Royal Air Force – stal se součástí 311. československé bombardovací perutě, kde působil jako střelec. Autorům se podařilo zrekonstruovat sled letů, kterých se V. Jakš zúčastnil, jeho povýšení a ocenění, zachytili také některé další záznamy o V. Jakšovi v Anglii. Připomenuty tak jsou např. jeho boxerské zážitky na anglické půdě. Je pouze škoda, že se autorům nepodařilo nalézt více pramenů a záznamů popisujících jeho pobyt v řadách R.A.F. – tam, kde je to třeba pro pochopení situace nebo chybí prameny týkající se hlavního hrdiny, využívají proto obecný popis vojenské situace. Čtenář je tak seznámen např. s popisem letecké bitvy o Anglii. V období od června 1941 do června 1943 odešel Vilda Jakš z důvodu obav z létání do zázemí, když působil jako výzbrojní instruktor. Kvůli narážkám ze strany svých kolegů se však vrátil do aktivní služby – pouhé dva měsíce po návratu v srpnu roku 1943 byl však letoun, jehož členem posádky byl, sestřelen nad Biskajským zálivem. Tělo Viléma Jakše navždy pohltily vody Atlantiku.

Následující část knihy je věnována životu Vilémova mladšího bratra Josefa Jakše (autoři využívají také familiérní podoby jeho křestního jména – „Jožka“). Do určité fáze života byly jejich osudy podobné – také Josef Jakš se věnoval trampingu a boxu, také on působil v čalounictví svého strýce. Autorům se podařilo nalézt zmínky v tisku také k boxerské kariéře mladšího z Jakšů (který však ze zdravotních důvodů kariéru brzy ukončil, z týchž důvodů byl zproštěn také vojenské služby). V další fázi života se však osudy obou bratří rozešly (a to nejen názorově, došlo také ke zhoršení vztahu obou bratrů) – zatímco starší Vilém byl členem pařížské smetánky, mladší Josef působil jako dělník, jeho názory ho přivedly ke vstupu do komunistické strany. V průběhu druhé světové války však došlo k jejich pomyslnému spojení – oba stanuli proti stejnému nepříteli – nacistickému Německu. Mladší Josef se zapojil do odbojové činnosti (o jejím zaměření a míře však dosud nalezené prameny mlčí). V listopadu roku 1941 byl proto zatčen gestapem a po výsleších a mučení poslán do koncentračního tábora v Mauthausenu, kde v březnu roku 1942 zemřel. V knize nechybí popis drastického zacházení s vězni v tomto zařízení.

Závěrečná část knihy je věnována poválečnému období a „druhému životu“ bratří Jakšů, kde jsou připomenuty počty, kterým se bratrům dostalo, ale i postupné zapominání po roce 1948 (a to překvapivě i na Josefa, který obětoval život jako součást domácího komunistického odboje). Připomenut je také film „Pěsti ve tmě“ z roku 1986, který se volně inspiroval životem Vildy Jakše a přispěl k jeho „znovuobjevení“.

Knihy je napsána velmi čtivě, patrně je zaujetí a vztah autorů k tématu. Ti museli prostudovat velké množství literatury, zejména dobového (i zahraničního) tisku, využili také cennou dochovanou korespondenci rodiny. Kniha je vhodně doplněna řadou fotografií, obrázků a dobových kreslených vtipů. Pro čtenáře neznalé dobových reálií je třeba ocenit využití „rámečků“, kde autoři mimo hlavní text vysvětlují pojmy, které jsou potřebné pro pochopení souvislostí (týkají se zejména boxu a válečnictví). Kniha je popisem jedné velké rodinné tragédie – její hrdinové obětovali své životy pro to, aby další generace mohly žít ve svobodné vlasti. Proto by na její aktéry nemělo být zapomenuto. Knihu autorů Krajčiroviče a Kratochvíla je tak třeba jednoznačně přivítat.

Miroslav Jireček

KYNCL, Vojtěch – PADEVĚT, Jiří (Eds.): *Ležáky a odboj ve východních Čechách*. Praha: Nakladatelství Academia – Památník Lidice, 2016. 268 s.

Málokteré místo v naší historii je předmětem tolika diskuzí a sporů jako provedení atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, málokteré místo v našich dějinách je tolik dramatické a bolestné jako to, co následovalo po tomto aktu – období tzv. druhé heydrichiády. Právě do této doby zavádí čtenáře kniha připravená editory V. Kynclm a J. Padevětem (dalšími autory jsou K. Chvojková, P. Šmejkal, a A. Vondrka) nazvaná *Ležáky a odboj ve východních Čechách*. Kniha představující příběh parašutistů a jejich domácích podporovatelů je rozdělena do čtyř oddílů, začíná úvodem V. Kyncla.

První oddíl nazvaný „Konec svobody“ přibližuje ve stručném nástinu mezinárodní situaci před vypuknutím 2. světové války i v jejím průběhu – budování pohraničního opevnění, Mnichovskou dohodu, obsazení zbytku území někdejšího Československa a vznik Protektorátu Čechy a Morava i jeho fungování. Pozornost je věnována také vzniku československých vojenských jednotek v zahraničí, vytvoření československé exilové vlády, vytvoření zvláštní skupiny D, která se měla podílet na výběru, výcviku a vysazování parašutistů. Nastíněna je také situace v protektorátu (domácí odboj, Heydrichova krutovláda i jeho odstranění, následující stanné právo a teror).

V následujícím oddílu nazvaném „Okupace“ je čtenář seznámen s jednotlivými výsadky na území protektorátu – OUT DISTANCE (Adolf Opálka, Ivan Kolařík, Karel Čurda), ZINC (Oldřich Pechal, Arnošt Mikš, Viliam Gerik), STEEL (Oldřich Dvořák), Silver A (Alfred Bartoš, Josef Valčík, Jiří Potůček), ANTROPHOID (Josef Gabčík, Jan Kubiš). U každého výsadku jsou uvedeny profily jednotlivých parašutistů. Přiblíženy jsou cíle a úkoly výsadků, jejich vybavení, činnost a pohyb po území protektorátu (počínaje místem vysazení) nebo problémy, na které narážely. Pozornost je věnována také domácím podporovatelům parašutistů a osudům jejich i jejich rodin (publikace je dokladem o tom, kolik lidí bylo ochotno riskovat svůj život prováděním odbojové činnosti – přičemž ti, kteří se rozhodli pomoci, ve většině případů špatně skončili – v knize se to doslova hemží popravami a vynesnými tresty smrti). Zachycena je tedy také podoba domácího odboje, počínaje popisem výsadku SILVER A je pozornost zaměřena zejména na oblast východních Čech. Popsáno je také plánování atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha, jeho provedení a následné vyšetřování, i dobývání chrámu v Resselově ulici, kde se atentátníci ukryli. Kromě popisu hrdinských osudů jednotlivých parašutistů je přiblížena také činnost a osudy těch, kteří neobstáli a pod tlakem okolností se rozhodli zradit (K. Čurda, V. Gerik). Na pozadí těchto příběhů je zachycena také podoba metod gestapa a represálie po atentátu na R. Heydricha (zejména popis rozsáhlého zatýkání v Pardubicích a okolí). Čtenář je v této části publikace seznámen také se zapojením malé kamenické osady *Ležáky* (ležáci na severozápadním okraji Českomoravské vrchoviny) do odbojové činnosti.

Další část oddílu je věnována historii *Ležáků* do roku 1941 (včetně prorocké pověsti o špatném konci osady). Připomenuta je činnost lomu Hluboká (kde ležáci obyvatelé těžili žulu a odkud vysílal člen výsadku Silver A Jiří Potůček prostřednictvím radiostanice Libuše) a dalších lomů v okolí, popsán je nelehký život zdejších kameníků. Nastíněn je sled událostí předcházejících vypálení osady. Připomenuta je činnost odbojové organizace Čenda působící v okolí *Ležáků*. Dále je podán nástin činnosti (zejména pardubického) gestapa (náplň práce, metody, personální složení, postupná brutalizace, počet vyšetřovaných a zabitých osob), SD (Bezpečnostní služba) a kolaborantů (např. Arijské pracovní fronty). Popsáno je zatýkání osob napojených na odboj v Pardubicích a okolí a následně zatýkání členů ležácké větve odboje (popis postupného odkrývání sítě, výsledků, sebevražd). Následuje vyličení samotného vypálení osady dne 24. června 1942 (svážení četníků na akci, obklíčení osady, kontrola počtu lidí, svoz

nepřítomných, rozdělení mužů, žen a dětí, odvod dobytka, drancování, zapálení chalup). Atmosféru dokreslují dobové snímky vypálených Ležáků. Dále jsou naturalisticky popsány popravu ležáckých mužů a žen v pardubickém Zámečku (33 obětí) a cesta ležáckých dětí do Prahy a následně do vyhlazovacího tábora do Lodže – Chełmna (zde bylo plynem usmrceno 11 dětí z osady, dvě byly určeny jako vhodné k poněmčení a válku přežily v německých rodinách). V další části jsou popsány osudy zadržených s přímým napojením na odboj a vysílačku Libuše (zatýkáni, sebevraždy) a zejména jejich hromadná poprava provedená 2. července 1942 také u pardubického Zámečku (40 osob). Autoři přitom dohledali také záznamy k samotným popravám. Připomenuty jsou osudy dalších účastníků odboje, z nichž někteří zaplatili životem v koncentračních táborech.

Autoři věnovali pozornost také vyšetřování těchto válečných zločinnů – popsali osudy pardubických gestapáků a dalších válečných zločinců (někteří se nedožili konce války, někteří byli popraveni po válce, někteří odsouzeni k dlouholetému vězení, řada se však trestu vyhnula) i poválečné snahy o odsouzení těchto osob. V knize jsou citovány cenné výpovědi z vyšetřování těchto válečných zločinců z 60. let minulého století (přičemž je patrné, že údaje uváděné někdejšími gestapáky jsou, zřejmě ve snaze vyhnout se trestu, často v rozporu s tím, co zjistili autoři publikace). Připojeny jsou také krátké profily vyšetřovaných. Připomenuto je také vyšetřování lidí spojených s komplexem Lodž – Chełmno.

Publikace věnuje pozornost také nálezu antén radiosoupravy Libuše z výsadku Silver A (nalezeny v roce 2014 na Sádkách v Lázních Bohdanči). Při této příležitosti je popsáno působení a osudy radiotelegrafisty Jiřího Potůčka a jeho podporovatelů (spolupracovníci odboje) v Lázních Bohdanči a okolí. Přiblížena je radiosouprava Libuše a její fungování. Autor popisuje nález antén radiosoupravy a rozebírá, proč se podle jeho názoru opravdu jedná o antény zmíněné radiosoupravy. Vysvětluje také, proč dosud antény nikdo nenašel a proč je zde Potůček zanechal. Zachyceno je zde také „putování“ vysílačky a vysílačů parašutistů na Pardubicku. Diskutováno je také to, zda mohl Jiří Potůček strávit poslední noc v životě v Lázních Bohdanči. Na závěr kapitoly jsou uvedeny krátké medailony spolupracovníků odboje v této lokalitě.

Třetí oddíl publikace je nazván „Další život“. Autoři zde věnují pozornost založení a fungování Společnosti pro obnovu Lidic, která spravovala také pietní území Ležáky (cíle společnosti, její personální obsazení). Čtenář je seznámen s budováním tohoto pietního území (prohlášeno za národní kulturní památku), zřízením zdejšího muzea a zde konanými pietními slavnostmi. Připomenuta je také osobnost Ladislava Žáka, který připravil krajinářské uskupení památníku v Ležákách (uvedena v život byla pouze část jeho myšlenek). Přiblížen je také architektonický vývoj pietního území (do roku 1990).

Závěrečný oddíl publikace je nazván „Paměť a memento“. Popsán zde je archeologický výzkum v pietním území Ležáky (cíle výzkumu, jeho výsledky a interpretace). Přiblíženo je fungování národní kulturní památky Ležáky po roce 1989 (Společnost pro zachování památky Ležáky, po čas ve vlastnictví obce Miřetice, od roku 2008 spravováno Památníkem Lidice) a zdejší aktivity.

Na konci každého oddílu je uvedena použítá literatura a prameny, na závěr publikace je pak připojen seznam použitých zkratk, jmenný a místní rejstřík a shrnutí. Kniha je doplněna řadou fotografií. Jedná se o zdařilou a komplexní publikaci, nabízejí reprezentativní pohled (nejen) na odboj ve východních Čechách a vypálení osady Ležáky včetně souvislostí. Kniha je dokladem o statečnosti obrovského množství lidí, kteří obětovali svůj život osvobození vlasti. Jejich jména by rozhodně neměla být zapomenuta. Proto je třeba recenzovanou publikaci doporučit k přečtení.

Miroslav Jireček

PISULIŃSKI, Jan: *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*. Rzeszów: Libra, 2017. 590 s.

Jan Pisuliński (1968), vedoucí katedry nejnovějších dějin Univerzity v Řešově, je autorem více než šedesáti vědeckých studií k polsko–ukrajinským vztahům. V roce 2017 vyjde jeho kniha o akci Visla, kdy došlo k nucenému vystěhování Ukrajinců z jihovýchodního Polska do jeho západních a severních oblastí.

Anotovaná práce je vlastně její druhé doplněné vydání (1. vydání 2008). Představuje pendant prací o poválečné repatriaci Poláků z Ukrajiny (např. J. Ciesielského). Oboustranné přesídlování bylo organizováno a prováděno odlišnými organizačními strukturami, které se vzájemně neovlivňovaly. Autor se nezabývá ani přesídlením příslušníků běloruské a litevské národnosti, které dohoda PKWN a USSR z 9. září 1944 také předpokládala, a to vzhledem k relativně malému počtu těchto přesídlenců.

Základní tezí polské marxistické historiografie bylo tvrzení o dobrovolném přesídlení Ukrajinců z Polska. Teprve po roce 1989 bylo možné na základě zpřístupněných archivních materiálů podat objektivní pohled na skutečný průběh přesídlení.

Monografie je rozdělena do osmi oddílů. V prvním, který má charakter úvodu, je přiblížena etnická struktura sledovaného teritoria a komplikované polsko–ukrajinské vztahy předcházející přesídlovací akci. Ve druhém oddílu je analyzována dohoda mezi PKWN a vládou USSR. Ve třetím je přiblížena organizace, struktura a fungování polského a sovětského přesídlovacího aparátu, jeho personální složení a podmínky jeho práce.

Čtvrtá až sedmá část přibližují samotný průběh přesídlovací akce. Od poloviny října 1944 do konce února 1945 lze hovořit převážně o dobrovolném charakteru výjezdů. Odlišná situace byla od května do září 1945, kdy začal nátlak polských úřadů, i když nadále výjezdy byly převážně dobrovolné. Od září 1945 začalo nucené vysídlování Ukrajinců z řady okresů řešovského vojvodství. Na jaře 1946 bylo obnoveno nucené vystěhovalectví pomocí polské armády, a to z vojvodství lublinského a oblastí osídlené Lemky. Poslední část práce představuje epilog, který přibližuje osudy přesídleného obyvatelstva na území Ukrajiny.

Přesídlovací akce se dotkla devatenácti okresů jihovýchodního Polska, kde žili Ukrajinci. V prvních měsících mělo přesídlení v souladu s mezistátní dohodou dobrovolný charakter. Ochotně vyjížděli zejména stoupenci komunismu a pauperizované elementy, které podlehly demagogii sovětských agitátorů. Od března 1945 hrál roli strach vyvolaný skupinami polského antikomunistického odporu. Do konce roku 1945 Polsko opustila více než polovina předpokládaného počtu vysídlenců. Přelomovým momentem byl srpen 1945, kdy bylo rozhodnuto o nuceném vysídlení za pomoci armády ze čtyřech okresů vojvodství řešovského, kde byla nejaktivnější OUN – UPA.

Přesídlení nezlikvidovalo úplně materiální a personální základnu ukrajinského podzemí, což bylo hlavním cílem polských úřadů. Přesídlení do USSR ve značně větší míře než pozdější akce Visla se zasloužilo o změnu etnické struktury jihovýchodního Polska.

Jaroslav Vaculík

PAŁYS, Piotr: *Kwestia Żytawska 1945–1949. Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski, 2016. 154 s.*

Stejně jako po první světové válce i po té druhé vznášelo Československo územní požadavky na části někdejšího českého území ztraceného v roce 1635 (Lužice) a 1742 (Slezsko a Kladsko). Naděje na získání území, kde ještě žily zbytky českých (Kladsko) a moravských autochtónů (Ratibořsko a Hlučínsko) a protestantských exulantů z 18. století (v Dolním i Horním Slezsku) se rozplynuly po sovětsko-polské dohodě, podle které dosavadní německá území na východ od Lužické Nisy měla připadnout Polsku. Propagandistická kampaň za získání těchto území se proto musela omezit na teritoriální požadavky vůči okleštěnému Německu. Mělo jít o úpravy na hranicích se Saskem a Bavorskem. Nejvýznamnější z těchto požadavků bylo Žitavsko, součást historické Horní Lužice. Přitom ovšem tato otázka neměla být spojována s nároky Lužických Srbů, protože v Žitavě žili jen Němci a pár stovek Čechů. Důvody pro připojení byly formulovány jako historické, hospodářské, komunikační i obranné. Narazily ovšem na odpor jak sovětské okupační správy, tak německých politických stran i sousedního Polska.

Všechny tyto aspekty ve své knize rozebírá polský historik Piotr Pałys, který se problematikou dlouhodobě zabývá. Českého čtenáře zaujme především kapitola o několika vlnách české protestantské emigrace do Lužice, kde svou úlohu sehrála i Žitava. Podle jeho, ovšem na různých místech se lišících údajů, probíhaly české protestantské bohoslužby v Žitavě až do poloviny 19. století (udává rok 1834 i 1848). Pozornost věnuje i sociálněekonomické emigraci do Horní Lužice ve druhé polovině 19. století, kdy na přelomu 19. a 20. století tam žilo 3800 Čechů, kteří pracovali zejména v tamním textilním průmyslu. To vedlo ke vzniku početné skupiny českých spolků nesoucích vlastenecká jména Hus, Žižka, Palacký, Tyl a také tělovýchovných jednot Sokol, případně Fügner. V meziválečném období zde existovaly až do roku 1938 také české doplňovací školy.

Těžištěm práce jsou ovšem otázky československých požadavků na rektifikaci předválečné hranice s Německem. K nárokům armády a politických stran se kriticky stavěl prezident Beneš, neboť Němci by i po mnoha letech usilovali o revizi takto upravených hranic a podporu světové veřejnosti. Po posouzení mezinárodní situace dospěla vláda v prosinci 1947 k názoru, že předkládání územních požadavků se nesetká s úspěchem a nebyl Radě ministrů zahraničních věcí vítězných Spojenců vůbec předkládán. Tím se ovšem několik set Čechů žijících v Žitavě a jejím okolí ocitlo před rozhodnutím, zda mají zůstat nebo reemigrovat do ČSR.

Samostatná kapitola je věnována působení českého národního výboru v Žitavě, který od roku 1945 předpokládal, že Žitava připadne k ČSR. Úzce spolupracoval s národními výbory v severních Čechách a vyvíjel čilou kulturní a společenskou činnost. Z Čech dostávali žitavští Češi také potravinovou pomoc, potravinové lístky potřebovalo na počátku roku 1946 na 600 Čechů. Usiloval o obnovení činnosti českých škol a knihoven. K českým protestantům byl v roce 1947 vyslán český duchovní, ale katolický (sic!). Sociální složení české menšiny v Žitavě tvořilo 38 % dělníků, 33 % důchodců a 26 % žen v domácnosti.

Lze konstatovat, že nová kniha P. Pałyse je cenným příspěvkem k dalšímu poznání historie oblastí nacházející se na hranicích Německa, Polska a České republiky.

Jaroslav Vaculík

POLÓNYOVÁ, Soňa: *Z kulturních dejin Slovákov v Maďarsku (1945-1990)*. Krakov: Spolek Slovákov v Poľsku, 2016. 178 s.

Anotovaná publikace vychází z dizertace doktorandky Filozofické fakulty Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici a vznikla v rámci projektu VEGA Kulturní historie, identita a národnostní život vybraných komunit Slováků žijících v zahraničí v letech 1945–1995. Knihu vydal Spolek Slováků v Polsku se sídlem v Krakově.

Práce je rozdělena do pěti kapitol. V první se autorka zabývá historií a kulturou Slováků v Maďarsku před rokem 1945. Druhá kapitola se zaměřuje na poválečnou reemigraci se zvláštním zaměřením na výměnu obyvatelstva mezi ČSR a Maďarskem. Těžištěm studie je třetí kapitola, která podrobně rozebírá průběh akce *Mať volá*, činnost Antifašistické fronty Slovanů v Maďarsku, agitaci Československé přesídlovací komise a Antifašistické fronty Slovanů, později přejmenované na Svaz Slováků v Maďarsku. Čtvrtá kapitola popisuje důsledky maďarské národnostní politiky a realitu kulturního života slovenské menšiny v Maďarské lidové republice po roce 1948, zejména kulturní aktivity prorežimního Demokratického svazu Slováků v Maďarsku, a to až do roku 1989. Slovenské menšiny v kontextu radikálních společensko-politických a kulturních změn po roce 1989 se autorka věnuje v páté kapitole.

Své závěry Polónyová opřela o studium ve slovenských i zahraničních archivech, zejména Slovenském národním archivu v Bratislavě, Národním archivu v Praze, Archivu Matice slovenské v Martině a Archivu Výzkumného ústavu Slováků v Maďarsku, periodického textu, rukopisů, vzpomínek pamětníků, nepublikovaných dokumentů, reprezentativního souboru dosavadní odborné literatury domácí i zahraniční provenience, memoárové literatury, beletrie, pamětí, závěrečných prací, internetových zdrojů i dokumentárního filmu.

Jak autorka sama uvádí výměna obyvatelstva mezi ČSR a Maďarskem představuje dodnes ve slovensko-maďarských vztazích velmi citlivé, diskutované a kontroverzní téma. Jak známo, Maďarsko sice dohodu podepsalo, ale vůči československé agitaci směřující k přestěhování co největšího počtu Slováků z Maďarska do ČSR, které by umožňovalo odsun stejného počtu Maďarů z ČSR do Maďarska, se stavělo negativně. To se odráží i v soudobé maďarské historiografii.

Akce *Mať volá* byla odůvodněna také nebezpečím maďarizace tamní slovenské menšiny. To se po uplynulých sedmdesáti letech potvrdilo, neboť z celkového počtu 26 tisíc osob, které dle maďarského sčítání lidu v roce 1949 vykazovaly slovenský jazyk, v roce 2011 klesl na necelých 10 tisíc. K tomu přispěla přeměna slovenských škol v roce 1961 na dvojjazyčné slovensko-maďarské, nehledě na jejich špatné personální a materiální vybavení. Ani v někdejšímu centru maďarských Slováků Bekešské Čabě mladí lidé ze slovenských rodin slovenštinu neovládají. Jediné slovenské noviny, které v Maďarsku vycházely, Slováci nečetli, protože představovaly hláskou troubu komunistické propagandy. Jediným národotvorným činitelem byla evangelická církev, v jejichž chrámech bylo možné slyšet slovenská kázání.

Předložená monografie představuje východisko pro další výzkum naznačené problematiky. Období po roce 1989 umožnilo vznik nových slovenských organizací v Maďarsku a aktivizaci příslušníků menšiny, která snad přispěje k zastavení asimilačního procesu.

Jaroslav Vaculík

70 let Vídeňských svobodných listů 1946–2016. Vídeň: Menšinová rada české a slovenské větve v Rakousku, 2016. 70 s.

Z pera archivářky Alexandry Blodigové a mediálního historika Jana Cebeho vzniklo zvláštní vydání Vídeňských svobodných listů k jejich sedmdesátinám, které noviny dovršily v roce 2016. Projekt podpořilo Ministerstvo zahraničních věcí ČR z prostředků programu Kulturní a vzdělávací projekty krajských spolků a společností přátel ČR v zahraničí. Jde o katalog k výstavě, jejíž vernisáž se odbyla ve Vídni 6. října 2016 a kterou uspořádaly Menšinová rada a Velvyslanectví ČR v Rakouské republice pod záštitou velvyslance Jana Sechtera.

Katalog představuje průvodce nejen po historii novin, ale celé české a slovenské minority v Rakousku. Slušně graficky vypravená brožura je vybavena velkým počtem fotografií, reprintů starých čísel časopisu i krátkými biografiemi osobností, které se aktivně do historie české menšiny ve Vídni zapojily. Nechybí ani seznam využitých archivů, periodik a dosavadní literatury.

Výklad začíná historií českého tisku ve Vídni v období monarchie, která začíná už v roce 1761, kdy vyšly C. k. privilegované české vídeňské poštovní noviny, které ale po šesti číslech pro nedostatek odběratelů zanikly. Jedním z nejdůležitějších titulů byl orgán českoslovanských sociálních demokratů (autonomistů) *Dělnické listy*, které redigoval poslanec Říšské rady František Tomášek, po převratu předseda Revolučního národního shromáždění ČSR. V té době byla Vídeň druhým největším českým městem, podle sčítání lidu v roce 1910 se k česko-moravsko-slovenskému obcovacímu jazyku hlásilo více než sto tisíc obyvatel.

V meziválečném období vzhledem k poválečné reemigraci části rakouských Čechů do ČSR náklad českých novin poklesl, což se odrazilo i u sociálnědemokratických novin, které upravily svůj název na *Vídeňské dělnické listy*. Vznikla také nová periodika, která reprezentovala různé politické směry. Lidová strana vydávala časopis *Pravda*, národní socialisté *Vídeňské listy*, agráři *Náš venkov*, komunisté *Průkopník svobody*. Své tiskové orgány měly také početné spolky jako *Školský spolek Komenský (Dolnorakouský obzor)*, *Československá sociální péče (České srdce)*, *Akademický spolek (Náraz)*, rakouská župa *Československé obce sokolské (Stráž na Dunaji)*, vycházely i různé listy odborné a profesní.

Postavení českého tisku se zhoršilo po nastolení autoritativního režimu v Rakousku v roce 1934, kdy byl zakázán především sociálnědemokratický tisk. Místo *Vídeňských dělnických novin* ale začaly vycházet *Vídeňské noviny*. Ovšem anšlus Rakouska v roce 1938 vedl postupně do roku 1942 k zákazu všech českých novin.

Situace se změnila až po roce 1945, kdy bez ohledu na reemigraci dalších rakouských Čechů, začaly vycházet celomenšinové *Vídeňské svobodné listy*, a to jako týdeník. Po únorovém převratu v ČSR v roce 1948 komunistický šéfredaktor František Pakosta podpořil KSČ a noviny vyjadřovaly svou loajalitu k novému režimu. Část redakce ovšem s takovou reflexí událostí v ČSR na stránkách listů nesouhlasila a v dubnu 1948 vydavatel sociálnědemokratický zastupitel Jakub Starý jmenoval nového šéfredaktora. Komunisté ale nelenili a již 1. května 1948 začali vydávat vlastní *Vídeňské menšinové listy*, které vydávala nová prokomunistická organizace *Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku*. Jak uvádí autoři: „začala novinová, „studená válka“, která měla život menšiny s větší či menší intenzitou provázet po dalších více než čtyřicet let“. Zatímco *Vídeňské svobodné noviny* zastávaly prozápadní postoje a kritizovaly politiku komunistické ČSR a celého sovětského bloku, *Vídeňské menšinové listy* považovaly stoupence demokratických stran za reakcionáře a zrádce vlasti. To se projevovalo zejména v době politických procesů v ČSR v padesátých letech a opět v době normalizace v 70. a 80. letech 20. století.

Autoři sledují i vývoj českého tisku po sametové revoluci v Československu v roce 1989, kdy dochází k postupnému sjednocení menšiny. Menšinová rada, prokomunistické Sdružení a Kulturní klub, reprezentující emigranty po roce 1968, vytvořily společný Český poradní sbor, čímž

menšina získala možnost čerpat pravidelné subvence od rakouského státu. Prokomunistické Krajské noviny (v roce 1972 přejmenované Vídeňské menšinové listy) zanikly a hlavním mluvčím Čechů a Slováků v Rakousku zůstaly Vídeňské svobodné listy, které dnes vychází jako čtrnáctideník.

Jaroslav Vaculík

MILLER, Jaroslav – BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Český exil v Austrálii (1948–1989)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 276 s.

V rámci pětiletého projektu Grantové agentury České republiky zpracoval kolektiv autorů olomouckých historiků dosud málo známou problematiku českého (československého) exilu na pátém kontinentě. Vysoký počet českých emigrantů do Austrálie umožnila poválečná politika australské vlády, která měla zájem o osídlení své rozlehlé země zdravými a vzdělanými lidmi v produktivním věku. Přistěhovalci přicházeli především ze zemí středovýchodní Evropy, které se po roce 1945 dostaly pod sovětskou nadvládu. Proto nepřekvapuje, že největší počty uprchlíků přicházely z Polska, Ukrajiny, Jugoslávie, Lotyšska, Maďarska, Litvy a Československa. Jistý počet přistěhovalců přišel i ze západní Evropy.

Příchod cizinců neanglosaského původu, vesměs neovládajících angličtinu, vyvolal mezi místním obyvatelstvem obavy ze ztráty práce, snížení mezd a sociálních nepokojů. Každý imigrant musel podepsat dvouletý závazek o práci v místě určení, přičemž ovšem nebylo přihlíženo k jejich kvalifikaci. Vládní program zároveň za pomoci organizací dobrovolníků usiloval o urychlenou asimilaci přistěhovalců, zejména získání jazykových znalostí.

I když se noví osídlenci museli zabývat především základními otázkami zajištění životní úrovně, část z nich se aktivně zapojila do činnosti českých krajských spolků, kde ovšem nastaly spory mezi starousedlíky, kteří si starou vlast idealizovali a novousedlíky, kteří se ostře stavěli proti novému komunistickému režimu v ČSR. Navíc tu vystupovaly spory mezi Čechy a velkou částí Slováků, kteří plédovali za samostatný slovenský stát. Vzájemná nedůvěra panovala i mezi stoupenčí stran Národní fronty z let 1945–1948 a těmi, kteří se hlásili ke stranám, které byly po válce po válce zakázány (agrárníci, národní demokraté, političti živnostníci). Kopirovalo to poměry, které ve stejné době panovaly v centrální emigrantské organizaci Radě svobodného Československa. Australské poměry byly komplikovány také rozlehlostí teritoria, velkou vzdáleností jednotlivých existujících českých organizací i značnou odtržeností od českých exulantů v Americe a západní Evropě.

Nová situace začala po srpnu 1968, kdy do Austrálie přišla nová vlna politicko-ekonomických vystěhovalců zahrnující vysoké procento mladých lidí s vyšším vzděláním. Opětovně se objevila nedůvěra mezi pouornorovou emigrací, která kladla důraz na boj proti komunismu, a posrpnovou, jejíž příslušníci chtěli zaměřit činnost krajských spolků na kulturní, společenskou a sportovní činnost.

Přes všechny tyto obtíže registrují autoři ve své knize poměrně značný počet českých (a slovenských) krajských organizací a titulů krajského tisku. Nedostatek aktivních pracovníků a finančních prostředků však často vedl k jejich pouze dočasnému působení. Zaznamenávají i aktivní vystoupení proti příjezdům exponentů komunistického režimu jako byl evangelický teolog Josef Lukl Hromádka. Pozornost je věnována i exilové české kultuře, umění, vědě a sportu, včetně rozhlasového vysílání v češtině a slovenštině a českým doplňovacím školám.

Závěr publikace shrnuje získané poznatky do několika klíčových bodů, kterými byly absence silné krajské tradice, decentralizace exilových aktivit, úsilí o kontinuitu s první ČSR,

možnost diskuse o národnostní otázce, vztah pounorové a posrpnové emigrace, přínos exilové kultury či vztah Austrálie a komunistického Československa.

Posuzovaná publikace je přínosná nejen gnoseologicky a teoreticky, ale je nanejvýš aktuální v současné době diskusí o migracích též v praxi.

Jaroslav Vaculík

BOŠTÍK, Martin: *Monstrproces „Stříteský a spol.“. Litomyšl 1950. Historická studie o síle a slabosti poválečného člověka. Litomyšl: Regionální muzeum v Litomyšli, 2016. 3., opravené a doplněné vydání. 83 stran.*

Historik Regionálního muzea v Litomyšli Martin Boštík připravil třetí opravené a doplněné vydání knihy věnované politickému procesu s posledním rektorem piaristické koleje v Litomyšli Františkem Ambrožem Stříteským a dalšími 23 lidmi (mezi obviněnými převažovali studenti), kteří stanuli před Státním soudem, zasedajícím v litomyšlském Smetanově domě 9.–11. října roku 1950. Ten jim vyměřil trest v souhrnné výši 220,5 let vězení. Kniha je věnována obětem tohoto procesu. Autor vychází ze svědectví odsouzených, studia literatury, novinových zpráv i práce s dalšími dobovými dokumenty.

V úvodu knihy podává autor nástin situace a politického vývoje v poválečném Československu, následně tuto problematiku konkretizuje na příkladu Litomyšle a okolí (např. vznik Československého svazu mládeže, odraz nástupu komunistů k moci na školách v Litomyšli, postoje učitelů litomyšlského gymnázia, emigrace některých studentů v roce 1949, likvidace soukromých podniků v Litomyšli, čistky ve společnosti). Nechybí také stručné přiblížení vykonstruovaných politických procesů po roce 1948.

Následně jsou čtenáři seznámeni s obviněními, která byla v rámci procesu vznesena. Na gymnázium a průmyslové škole v Litomyšli měly podle obvinění existovat tři protistátní skupiny, v jejichž pozadí měl údajně stát gymnaziální profesor a rektor litomyšlské piaristické koleje František Ambrož Stříteský. Na tomto základě bylo 24 osob podle zákona na ochranu lidově demokratické republiky obviněno z rozvracení lidově demokratického zřízení. V kontrastu s tím odhaluje autor v další kapitole skutečnou povahu studentského odporu (zdejších „skupin“). Obvinění měla jistý reálný základ, ve skutečnosti se ale jednalo o dosti naivní činnost litomyšlských studentů (přesto, že byly u některých obviněných zadrženy střelné zbraně – jednalo se však o reliky po nedávno skončeném válečném konfliktu). Jako skutečné cíle procesu ze strany státní moci detekuje Boštík snahu o rozvracení skautské organizace a poukázání na to, že v pozadí třídního boje stojí církevní představitelé řízení z Vatikánu.

Kapitola nazvaná „Odhalení“ pak přináší informace o tom, jak se celá mašinerie procesu rozjela – od likvidace obrazu J. V. Stalina studenty v jedné ze tříd litomyšlského gymnázia, nalezení protistátního letáku a poznámek, vyšetřování, nasazení lidí na podezřelé studenty (autor dokládá, že komunisté měli informátora také mezi studenty v piaristické koleji), zatýkání, vylučování ze škol. Věnuje se také osobnosti rektora Stříteského, popisuje, jakým způsobem došlo k jeho zapojení do procesu, dokumentuje hlášení, která režim o jeho osobě vedl. Autor se věnuje také postoji katolické církve ke komunistické totalitě (snaha komunistů o oslabení postavení církve), připomíná také zřízení Katolické akce, sdružující kněze a laiky loajální k režimu. Informuje také o neúspěšných snahách komunistů získat Stříteského mezi tyto „mírové“ „vlastenecké“ kněze. Nastihuje také vztah Stříteského ke komunistickému režimu (přes výrazné sociální citění byl proti). V další části je pak čtenář seznámen se zatčením rektora (schoval u sebe některé věci zatčených studentů včetně pistolí), jeho výslechy a snahy přikrknout mu další zločin. Nechy-

bí také informace o osudu dalších odsouzených (jejich skutečná provinění versus obvinění; důvody jejich připojení k procesu). Je pouze škoda, že popis výslechů obviněných osob je pouze naznačen, zpovídal-li autor někdejší odsouzené studenty, mohla být z tohoto materiálu zajímavá dokumentační kapitola. Naopak nechybí informace o zatýkání dalších církevních představitelů na Litomyšlsku. Zmíněna je také sporná osobnost litomyšlského rodáka, ministra školství, věd a umění Zdeňka Nejedlého, který přes osobní vazby uskutečnění procesu nezabránil.

Další část publikace je věnována průběhu samotného procesu. V této souvislosti je připomenut proces s budislavskými „Jánošíky“, který se odehrál ve Smetanově rodišti ve stejném měsíci jako proces „Stříteský a spol.“. Dále je zachycen průběh sledovaného procesu, jeho atmosféra (např. výkřiky z davu požadující tresty smrti, ukazující nenávistnou atmosféru ve společnosti), osoby prokurátorů (zmíněn je také systém „rychlopřípravy“ nových soudních kádrů po roce 1948), přístup k obžalovaným ze strany soudu a naopak přístup některých obžalovaných k procesu, přiblížen je také přístup veřejnosti či samotného vedení gymnázia k procesu (např. rezoluce studentů a zaměstnanců litomyšlského gymnázia dokládající strach a morální rozvrat společnosti). Autor rozebírá také to, kterým obžalovaným hrozil trest smrti a z jakého důvodu bylo od nejvyššího trestu ustoupeno. Informuje také o tom, jak se vládnoucí režim vypořádával s projevy nesouhlasu týkajícího se procesu. Boštík konstatuje, že proces byl ve svém výsledku kontra-produktivní (komunistům spíše uškodil). Připomíná proto, že se objevily snahy o zmírnění uložených trestů. V závěrečné části nazvané Epilog, je pak podotknuto, že k opětovnému soudnímu pojednávání a následné rehabilitaci odsouzených došlo až v roce 1990. Zmíněna je zde také tragická smrt jednoho z někdejších studentů, který se snažil shromáždit důkazy vedoucí ke stíhání zodpovědných osob spojených s procesem, přičemž autor naznačuje, že nemuselo jít o sebevraždu ale o „cílenou likvidaci“. Kniha je doplněna desítkou příloh obsahujících např. seznam odsouzených a jejich trestů, právní klasifikace činů, za které byly odsouzeni či informace o jednotlivých odsouzených. Kniha je vybavena seznamem pramenů a literatury.

To, co Boštík ve své knize zachytil, je morální devastace společnosti na malém městě po únoru roku 1948, kdy se s nově nastoupivším režimem dostali k moci také bezcharakterní lidé, kteří náhle získali moc rozhodovat o bytí a nebytí svých sousedů (shodou okolností byl právě v nedalekém městečku Bystrém v roce 1968 natočen film režiséra Vojtěcha Jasného „Všichni dobří rodáci“, zachycující tentýž morální marast pouťového maloměsta). Boštík přitom prokázal při volbě tématu značnou odvahu – řada jmenovaných osob (či zejména jejich příbuzných) dodnes kráčí podloubími litomyšlského náměstí. Vydání publikace je třeba jednoznačně uvítat – řada předlistopadových událostí je dnes vzpomínána s pocitem jisté nostalgie. Jediným možným způsobem, jak se této nostalgii bránit, je vycházet z jasných nepochybnitelných fakt. Do této kategorie se zařadil také Boštíkův čtivý příběh o (většinou) mladých lidech, kterým zničilo život to, že je režim využil pro hrátky, kterými chtěl podpořit vlastní existenci zastrašením odpůrců pomocí exemplárního potrestání vybraných nepohodlných osob.

Miroslav Jireček